

تعمیق آیین میانه گرایي در برداشت از شریعت

تعمیق آیین میانه گرایي در برداشت از شریعت

دکتر محمود ویسی

استاد دانشگاه مذاهب اسلامی

چکیده: میانه گرایي یا وسطیت و اعتدال از مباحث بنیادین فهم صحیح دین و برداشت‌های دقیق و عمیق از آموزه‌های دینی می‌باشد. تعمیق اندیشه ی وسطیت و میانه گرایي در برداشت از شریعت، بستر ساز تقریب و تقارب میان افکار و اندیشه ها، مذاهب و ملل و نحل گوناگون می‌باشد. نگارنده ی این مقاله برآن است تا بعد از ارائه ی تعریف لغوی و اصطلاحی میانه گرایي، راههای تعمیق آیین میانه گرایي در برداشت‌های گوناگون از شریعت را باز خوانی نموده و فقدان آن را عامل دور شدن عقلها و قلبها معرفی کند.

کلید واژه ها: میانه‌گرایی، وسطیت و اعتدال، شریعت .

مقدمه

ضرورت پرداختن به مقوله میانه گرایي و نهادینه ساختن وبه صورت فرهنگ رایج و حاکم در آوردن آن در میان اقشار مختلف جامعه بر کسی پوشیده نیست. ایجاد فضای مناسب برای طرح آراء و اندیشه ها و پویایی بخشیدن به برداشت‌های مفید و کارآمد و راهبردی از آموزه‌های شریعت منوط به تعمیق آیین میانه گرایي و اندیشه ی وسطیت و اعتدال در برداشت ها و عمل کردن به آنهاست. و این خود، جهد و تلاش مضاعف کسانی را که دغدغه ی دین و دین داری مردم را دارند، می‌طلبد. بنابراین فهم درست مقوله میانه گرایي از نگاه شریعت پیش شرط برداشت صحیح و عمق بخشیدن به آن است.

میانه گرایي یا وسطیت: و سَط اسم برای مابین دو چیز است و در کمیت‌های متمل الأجزاء به کار می‌رود. لذا میانه روی و میانه گرایي همان وسطیت و اعتدال در مفهوم قرآنی آن است که عبارت از دوری

نمودن از هرگونه افراط و تفریط در قول و فعل و اندیشه است. [1]

مفهوم شرعی و اصطلاحی میانه گرایی: همانطور که بیان گردید میانه گرایی مترادف اعتدال و وسطیت بوده و در قرآن به شکل‌های زیر آمده است: ریشه اعتدال یعنی عدل 27 بار در قرآن آمده است به عنوان مثال: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ...» [2] و آیه ی: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ...» [3] و آیات دیگر. [3] هم چنین کلمه وسط و مشتقاتش بار بار در قرآن آمده که به عنوان مثال به آیه: «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ...» [4] و در حدیث صحیح آمده است که: «الْوَسْطُ الْعَدْلُ» [5]. بنابراین برای اینکه مفهوم میانه گرایی وضوح بیشتری پیدا کند، لازم است که به بررسی دقیق تر مترادف آن یعنی وسطیت و عدل یا اعتدال در قرآن پرداخته شود. با توجه به حدیث پیامبر (صلي الله عليه و سلم) وسط همان عدل است و نسبت میان عدل و اعتدال یا ترادف و تساوی است و یا عموم و خصوص مطلق، زیرا اعتدال از عدل فراگیرتر است و همه ی شوؤن حیات انسانی را سامان می‌بخشد. اما وسط به عنوان صفت برای امت یعنی امتی که از هر گونه افراط و تفریط در زمینه‌های مختلف به دور است و سید قطب (رحمه الله) در تفسیر امت وسط گفته است: وسطیت به معنی نیکویی و فضیلت و اعتدال و میانه روی و توازن می‌باشد و در زمینه ی بینش و اعتقاد، تفکر و اندیشه و احساس، تنظیم و برنامه ریزی و روابط عمومی در همه ی زمانها و مکانهاست. [6] با اندکی تأمل و دقت در معنای لغوی و اصطلاحی میانه گرایی در می‌یابیم که امت مسلمان امتی است عادل، فاضل، معتدل، متوازن و به دور از هرگونه افراط و تفریط و بر صراط مستقیم در حرکت به سوی کمال مطلوب است. تعبیر الوسطی در آیه «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى...» [7] که صفت نماز است صرف نظر از مصادیقی که برای نماز وسطی در تفاسیر آمده، می‌توان گفت وُسطی بر وزن فُعْلی صیغه تفضیل است و به معنی وسط تر و میانه ترمی باشد. [8] بنابراین هر نمازی را که به دور از افراط و تفریط در قلب و قالب باشد، شامل می‌شود. هم چنین تعبیر اوسط 2 بار در قرآن آمده یکی آیه ی: «...مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ...» [9] و دیگری آیه ی «قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ...» [10] اوسط به معنی عادل ترین و بهترین و متعادل ترین آنهاست. تعبیر و سَطَن در آیه «فَوَسَّطُنَا بِهِ جَمْعًا» [11] به معنی در وسط قرار دادن و در میان گرفتن است. بنابراین اصطلاح وسطیت و مشتقاتش از لحاظ لغوی و شرعی بر معانی زیر دلالت دارد: 1- افضل و اعدل 2- وسط و میانه ی دو شر، که خیر است شر افراط و شر تفریط 3- حد فاصل میان دو چیز خوب و بد. اما برای اینکه معنی وسطیت و میانه گرایی بیشتر واضح شود لازم است دو طرف آن یعنی افراط و تفریط شناخته شود. [12]

افراط عبارت است از تجاوز و گذشتن از حد و غلو در کارها و تفریط عبارت است از تضییع و کوتاهی و سهل انگاری در انجام وظائف و فرائض. اساس افراط و تفریط و دوری از میانه گرایی؛ جهل است، چون از علی بن ابی طالب رضی الله عنه روایت شده که: لَا يَرِي الْجَاهِلُ إِلَّا مَفْرَطًا أَوْ مَفْرَطًا [13]. انسان نادان جز در لباس افراط و تفریط دیده نمی‌شود. پس هر چه انسان به مرز افراط و تفریط نزدیک شود به همان

اندازه از اعتدال و میانه گرایي دور می‌شود. از طرفي تعبیر صراط مستقیم در قرآن گویای مسیر و راهی است که سالک آن اهل میانه گرایي در بینش و منش می‌گردد. این تعبیر 40 بار در قرآن آمده است که به عنوان نمونه می‌توان به آیات «اهدنا الصراط المستقیم» [14] و «وأن هذا صراطي مستقيما

فاتبعوه...» [15] اشاره نمود که همه به معنی راه راست و میانه و موافق با شریعت هستند. راهی که اعوجاج در آن راه ندارد و به دور از هر گونه افراط و تفریط است. در معرفی صراط مستقیم خداوند می‌فرماید: «صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين» [16] بخش اول آیه ناظر به کسانی است که معتدل و میانه رو هستند و بخش دوم "غير المغضوب عليهم" اشاره به اهل افراط و تندروی است، چرا که حق را شناخته اند اما بر آن استقامت نورزیده اند و بخش پایانی "ولا الضالين" ناظر به اهل تفریط و تقصیر است، چرا که نه حق را شناخته اند و نه اهل استقامت بوده اند. بنابر این صراط مستقیم همان راه اعتدال و میانه گرایي است.

بعد از بیان اجمالی معنی لغوی و اصطلاحی میانه گرایي و رابطه آن با مفاهیم مترادفش یعنی وسطیت، اعتدال، استقامت، به بررسی ویژگیها و فوائد و راه‌های تعمیق آیین میانه گرایي در برداشت از شریعت می‌پردازیم.

ویژگی‌های میانه گرایي مطلوب:

آشنایی با ویژگی‌های میانه گرایي، نقش مؤثر در تشخیص برداشت‌های میانه گرایانه از شریعت دارد. در اینجا به برخی از مهم ترین این ویژگیها اشاره می‌کنیم:

ویژگی اول: اینکه خداوند همه چیز را در مکان مناسب خود قرار داده است و این ناشی از عدل اوست همچنانکه امام علی رضی الله عنه می‌فرماید: العدل يضع الامور مواضعها. [17] شهید مطهری معتقد است که عدل معانی و کاربردهای مختلفی دارد از جمله:

الف - موزون بودن: مجموعه ای که دارای اجزای مختلف است و هدف خاصی را دنبال می‌کند باید از حیث مقدار و کیفیت ارتباط اجزا با یکدیگر شرایط معینی داشته باشند و تنها در این صورت است که آن مجموعه می‌تواند باقی بماند و نقش مؤثر خود را ایفا نماید.

ب- تساوی و نفي هرگونه تبعیض که معنی دوم عدل است یعنی اینکه هر کس به حسب ظرفیت و نیازش از امکانات برخوردار گردد و این خود سبب ایجاد اعتدال در جامعه می‌شود.

ج - رعایت حقوق افراد و عطا کردن حق به صاحبان آن. [18]

ویژگی دوم: سهولت و عدم حرج در اجرای فرامین و احکام. خداوند می‌فرماید: «یرید الله بكم اليسر و لا یريد بكم العسر» [19] و «وما جعل عليكم في الدين من حرج» [20]

ویژگی سوم: حکیمانانه بودن است. خداوند می‌فرماید: «یؤتی الحکمة من یشاء و من یؤتی الحکمة فقد أوتی خیرا کثیرا» [21]

حکمت فضیلتی است که از به تعادل رسیدن قوه عقلیه پدید می‌آید، لذا حکمت یعنی قرار دادن هر چیزی

در محل مناسب خود که با عدالت انطباق دارد. با توجه به این ویژگیها تشخیص میانه گرایي واقعي از میانه گرایي شکلي و ظاهري قابل تفکیک است. بنابراین وسطیت یا میانه گرایي قابل انطباق در هر زمان و مکانی است زیرا عدل و وسطیت و میانه گرایي، همان میزانی است که شریعت و قانون الهی بیان کننده آن است و منظور از آن تنها وسط و میانگین ظاهري نیست، بلکه منظور هماهنگی بیرون و درون و عمل شایسته در ظاهر و نیت پاکیزه در باطن است. پس میانه گرایي؛ بیان موازین تربیتی و اخلاقی است که از خود شروع می‌شود و به خود پایان می‌گیرد و برداشت‌های میانه گرایانه از شریعت محصول روان‌های متعادل و شخصیت‌های متوازن است.

خداوند در آیه دیگری چنین می‌فرماید: «اعدلوا هو أقرب للتقوی» [22] عدالت را برنامه خود قرار دهید که با تقوی قرابت بیشتری دارد (به عبارتی عدالت ثمره ی طبیعی تقواست). پس برای اینکه از برداشت‌های میانه گرایانه در شریعت برخوردار شویم، لازم است انسان‌های میانه گرا داشته باشیم و یا تربیت نماییم. و شخصیت میانه گرا و متعادل شخصیتی است که به آنچه در اطرافش می‌گذرد نگاهی معتدل، مثبت نگر، رضایت مندانه دارد و میان حقوق و واجبات توازن برقرار می‌کند. روانشناسی اسلامی بر این باور است که برداشت‌های افراطی و تندروانه از شریعت ناشی از جهالت و نقص در تربیت است. لذا اعتدال و میانه گرایي در فهم و سلوک نیاز اساسی در هر عصر و نسلی است و هنگامی که انسان مرز میانه روی و اعتدال را در پهنه ی وجود خود و دیگران سامان دهد، یقیناً به بالاترین پایه‌های علم و عمل دست می‌یابد و جامع خصلت‌های نیکو، مروت و نرمی در حل مشکلات، آرامش همراه با اعتماد به نفس می‌گردد. [23]

فوائد میانه گرایي

هر چند پس از بیان دیدگاه قرآن در ارتباط با میانه گرایي و وسطیت و تأکید قرآن به رعایت میانه گرایي و اعتدال، جایی برای تردید باقی نمی‌ماند و یقین حاصل می‌شود که اعتدال امری مشروع و پسندیده و نیاز مبرم عصر و نسل ماست، اما بیان مواردی از فوائد آن خالی از فائده نیست.

- میانه گرایي و اعتدال مظهر عدل و عدالت است و عدالت خود محصول سه فضیلت حکمت، شجاعت و عفت می‌باشد.

- وسطیت و اعتدال با فطرت انسان ها سازگار و پاسخگوي نیازهای جامعه در زمینه‌های مختلف است.

- اعتدال و وسطیت عامل تقویت اقتدار فرد و جامعه و پویایی بخشیدن به آنهاست. [24]

- میانه گرایي و وسطیت عامل تقویت وحدت و یکپارچگی در میان آحاد جامعه است و رمز مقاومت و پایداری ملت در مبارزه با مشکلات و بحران هاست.

اقسام وسطیت و میانه گرایي

- وسطیت و میانه گرایي در عقیده و سلوک: که منظور از آن رعایت اعتدال در فهم و عمل و دوری از افراط و تفریط در فهم و تطبیق مبانی اعتقادی و اخلاقی است.

- میانه گرایی جغرافیایی: منظور از آن قرار گرفتن مرکز تبلیغ شریعت در وسط سه قاره موجود در زمان بعثت می باشد و رعایت وسطیت در انتخاب مکان دعوت عامل مؤثر در انتشار دعوت دینی بوده است.

- وسطیت زمانی: منظور از آن زمان آغاز بعثت آخرین پیامبر است که مقطع زمانی میان عقب ماندگی فکری و فرهنگی و آمادگی برای پذیرش ارزشها و قانون متکامل خدایی بود.

- وسطیت در عبادت: که منظور از آن انجام عبادات به دور از افراط و تفریط است طوری که تغییر رفتاری مطلوب را ایجاد نمایند.

- اعتدال در خوردن و آشامیدن و همچنین در حقوق و تکالیف و آزادی و حدود آن. [25]

لازم به ذکر است که موارد فوق الذکر به عنوان نمونه هایی از اقسام مشهور میانه گرایی مطرح می باشند.

برداشت میانه گرایی از شریعت

باید بدانیم میانه گرایی و وسطیت به مثابه ی مدرسه ای است که نیاز اساسی عصر ما برای خروج موفق از بحرانهای گوناگون در عرصه های مختلف می باشد. لذا اگر به شکلی نهادینه شود که بتواند تفاوت های فکری و فقهی و فردی و... را لحاظ نماید، محصول آن برداشت های معتدل و میانه گرایی خواهد بود. بنابر این مهم ترین نیاز امت اسلامی داشتن دیدگاهی روشن و کاربردی در رابطه با پروژه وسطیت می باشد. لذا میانه گرایی یک حرکت اجتهادی نوگرا در معرفی دین اسلام به صورتی است که بتواند با وضعیت موجود جهانی تعاملی دقیق و هوشمندانه داشته باشد و در عین التزام به مبادی و اصول با متغیرات و مسائل مستحدثه عالمانه و واقع بینانه برخورد نماید. پس وسطیت جامع میان اصالت و عصری بودن، ثوابت و متغیرات، عزیمت و رخصت و حفظ مقاصد شریعت به دور از هر گونه افراط و تفریط در حقوق و واجبات، دوری از تشدد در فروع و جزئیات و تساهل در اصول و کلیات، دوری از غلو در تعظیم عقل و تفریط در تحقیر آن است.

تعمیق آیین میانه گرایی در برداشت از شریعت

تعمیق آیین میانه گرایی در برداشت از شریعت مستلزم بیان مضرات و سلبیات فقدان میانه گرایی در برداشت هاست. به همین خاطر لازم است که با آثار مخرب افراط و تفریط در زمینه های مختلف آشنا شویم تا با پرهیز از آنها آیین میانه گرایی در برداشت از شریعت را تعمیق بخشیم. برخی از این آثار عبارتند از:

1- تعصب و جزم اندیشی و خود حق پنداری

2- سخت گیری نابجا و تشدد خارج از حدود که به درشت گویی در گفتار و خشونت در رفتار منجر گردد.

3- سوء ظن داشتن به دیگران و متهم ساختن آنها بدون دلیل محکم و قابل قبول.

4- فقدان بصیرت و آگاهی لازم.

5- عبودیت طاهر نصوص به جای تحلیل دقیق و عالمانه آنها.

6- نبود مدارس فکری و دعوی میانه گرایانه و عدم استفاده از اهل اعتدال در فکر و اندیشه و سلوک در سطوح مختلف آموزشی.

سخن آخر

با توجه به مطالب گفته شده با قاطعیت می‌توان گفت که میانه گرایی شریعت یکی از مهم ترین مبانی و ویژگیهای دال بر پویایی دین در پاسخگویی مستمر به سؤالات و معضلات بشر است و این خود منوط به استخراج و استنباط برداشت‌های میانه گرایانه از دین به وسیله اهل فن است. زیرا طبیعت شریعت مشتمل بر همه ی ظرفیت‌های لازم برای هم‌نوای و همگام شدن با همه ی تغییر و تحولات و ترقیات جامعه ی بشری است. در این راستا بهره گرفتن از امکانات موجود برای تعمیق اندیشه ی وسطیت و بازخوانی ضرورت میانه گرایی در بینش و منش و برداشت‌های کارآمد و مؤثر گامی ارزشمند در فرهنگ سازی و غنا بخشیدن به این مقوله ی فراموش شده می‌باشد.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

ابن ابی الحدید، عزالدین (1378)، شرح نهج البلاغه، تحقیق محمد ابو الفضل ابراهیم، قاهره، دار احیاء الکتب العربیه.

حسن محمد شرقاوی، گامی فراسوی روانشناسی اسلامی، ترجمه سید محمد باقر حجتی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی (1366).

سید قطب ابراهیم حسین شازی، فی ظلال القرآن، دار الشروق، الطبعة العاشرة، 1402هـ، 1982م.

غزالی ابو حامد محمد، احیاء علوم الدین، عالم الکتاب، بی تا.

صلاهی علی محمد، الوسطیه فی القرآن الکریم، دار النفائس، الطبعة الاولى، الاردن، 1419 هـ.

ابن منظور، محمد بن مکرم (1405)، لسان العرب، نشر ادب الحوزه.

[1] - لسان العرب، ابن منظور، ج 2، ص 4279-4280.

[2] - سوره نساء آیه 58.

[3] - سوره نحل آیه 90. وانعام 152 وبقرة 123، 282، 48 و نساء 29، 131 و مائدة 8، 95، 106 و اعراف 159 و شوری 15 و حجرات 9 و...

[4] - سورة بقره آيه 143.

[5] - رواه البخاري.

[6] - في طلال القرآن، سيد قطب، ج1، ص131.

[7] - سورة بقره آيه 238.

[8] - روح المعاني، سيد محمود آلوسي، ج1، ص155.

[9] - سورة مائده آيه 89.

[10] - سورة قلم آيه 28.

[11] - سورة عاديات آيه 5.

[12] - الوسيطه في القرآن الكريم، صلابي علي محمد، ص 243.

[13] - نهج البلاغه، امام علي، ص245.

[14] - سورة فاتحه آيه 6.

[15] - سورة انعام آيه 153.

[16] - سورة فاتحه آيه 7.

[17] - نهج البلاغه، امام علي، ص734-735.

[18] - عدل الهي - مرتضي مطهري ص59-60.

[19] - سورة بقره آيه 185.

[20] - سورة حج آيه 78.

[21] - سورة بقره آيه 269

[22] - سورة مائده آيه 8.

[23] - گامي فراسوي روا نشناسي اسلامي، دكتور حسن محمد شرقاوي، ص 271-275.

[24] - احياء علوم الدين ، امام محمد غزالي، ج 3، ص 342.

[25] - مجله الامه الوسط، السنه الاوليه 2009م شماره او، للاتحاد العالمي لعلماء المسلمين، بيروت.